

Na obranu dobývání renty¹

Tomáš OTÁHAL*

In Defence of Rent-Seeking

Abstract

Why is rent-seeking highly relevant for recent economic theory? In this paper, I argue that recent criticism of rent seeking theory is not new and relevant. First, I explain the basis of rent seeking and the main contributions to this theory. Then I explain the criticism of this approach, which attacks the static grounds of this theory stemming out of the perfect competition equilibrium model and the normative concretizing of rent-seeking actions. I argue that rent-seeking theory had already abandoned the static perfect competition model in the eighties and that arguments using dynamic rent-seeking theory remain normative until they explain the institutional causes of economic development, which has been the centre of the economic profession for centuries.

Keywords: economic growth, market process, profit-seeking, rent-seeking

JEL Classification: B25, D42, O43

Úvod

Steven G. Medema v roce 1991 zveřejnil článek (viz [13]), v němž tvrdí, že dobývání renty (*rent-seeking*) je nevyhnutelné a všudypřítomné. A to hlavně proto, (i) že jakýkoliv zásah státu při definování pravidel společenské interakce může podněcovat k *rent-seekingové* aktivitě, neboť vytváří prostor pro rentu. Dál, (ii) dobývání renty nemusí být vždy vztaženo na jednotlivce a stát, ale také

* Tomáš OTÁHAL, NEWTON College, a. s., tř. Generála Píky 7, 613 00 Brno, Česká republika; e-mail: tomas.otahal@newtoncollege.cz

¹Článek byl zpracován v rámci výzkumného záměru VZ MSM 6215648904 tématického okruhu 01 *Makroekonomická a mikroekonomická výkonnost české ekonomiky a hospodářsko-politická opatření vlády ČR v podmínkách evropského integrovaného trhu*. Uvedený záměr je řešen na Provozně ekonomické fakultě Mendelovy zemědělské a lesnické univerzity v Brně za finanční podpory ze státních prostředků prostřednictvím MŠMT. Za inspiraci a cenné komentáře děkuji Ludku Koubovi.

na interakci mezi dvěma jednotlivci, přičemž (iii) dobývání renty musí být vždy normativní koncept, protože nelze názory všech členů společnosti agregovat do jedné společenské funkce blahobytu, kterou bychom mohli maximalizovat.

Medemova kritika není ale nijak originální.² Například na první bod (i) Harold Demsetz [5] poukazuje už v roce 1982. Argumentuje, že tradiční představa monopolní renty definované jako příjem z vlastnictví majetku, který je nad úrovní příjmu, jenž by mohl majitel tohoto majetku získat, kdyby jej využil druhým nejvýhodnějším způsobem, musí v případě státem definovaných vlastnických práv existovat za každých okolností. Každý zásah státu musí vytvářet prostor pro rentu, protože jakmile někomu přidělíme exklusivní vlastnická práva, tak tím také zároveň musíme z využití stejných vlastnických práv ostatní vyloučit, jinak by už nebyla přidělena vlastnická práva exklusivní. Proto příjem z exklusivních vlastnických práv musí být pro majitele vyšší než pro ostatní členy společnosti, neboť jejich náklady na získání tohoto příjmu jsou nutně vyšší. Soutěž o definování a předefinování vlastnických práv je tak vždy soutěží o exklusivní využití vlastnických práv, a tím také o rentu.

Medema dále tvrdí, že naznačil směr, ve kterém by, i přes prezentovanou kritiku, měl být veden další výzkum v teorii dobývání renty.

Cílem tohoto textu je ukázat, že výše zmíněná kritika není nová a že se teorie dobývání renty s kritikou již vyrovnala, čímž je v tomto ohledu dál, než bylo Stevenem Medemou prezentováno. Struktura textu je následující: Nejdříve bude vysvětlena neefektivita statického monopolu, na kterou teorie dobývání renty navazuje (část 1). Dále budou vysvětleny základní příspěvky (část 2) a naváží dynamickou klasifikací dobývání renty (část 3). Následující část (4) věnuji podle mého názoru nejtvrdší kritice tohoto konceptu, abych v další části (5) mohl ukázat, jak se nynější dynamická teorie dobývání renty s touto kritikou vyrovnala a proč je stále velmi relevantní v současné ekonomické teorii. V závěru budou shrnuty a zhodnoceny předešlé argumenty.

1. Neefektivita monopolu

Podle standardního výkladu monopolu je monopol alokačně neefektivní díky tomu, že ve svém zájmu snižuje nabízené množství, aby navýšil cenu nad úroveň, která by na trhu byla, kdyby zde panovala dokonalá konkurence. Toto monopolní chování vede k takzvané ztrátě mrtvé váhy, nebo jinak, k alokační neefektivnosti, kdy zdroje nejsou z pohledu společnosti využity nejlépe, jak to jde (Varian [30, s. 415 – 418]).

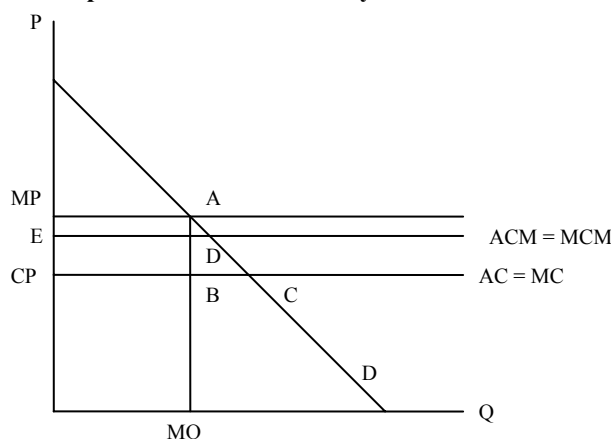
² Prakticky stejnou kritiku prezentoval E. C. Pasour [22].

V roce 1954 se Arnold C. Harberger [7] pokusil tuto neefektivitu monopolu změřit. Při předpokladu, že *průměrné náklady firmy v odvětví zůstávají v dlouhém období konstantní*, se pokusil ukázat, jaká je ztráta mrtvé váhy, která plyne z rozdílu mezních nákladů a cen výrobců ve zmonopolizovaných odvětvích. Pokud jsou průměrné náklady konstantní, jsou samozřejmě konstantní i mezní náklady. Harberger díky předpokládanému tvaru *poptávky, která se v dlouhém období významně nemění a jejíž cenová elasticita je blízká jedné*, odhadl alokační ztrátu ve výrobních odvětvích v USA v letech 1924 – 1928 na 1,5 dolaru na jednoho obyvatele v cenách roku 1953. Logika jeho výpočtu je jednoduchá. Pokud bude rozdíl mezi cenou a mezními náklady ve zmonopolizovaných odvětvích produkujících 50 % celkového HDP 20 % a cenová elasticita bude rovna -1 , pak ztráta plynoucí z neefektivní alokace bude 1 % HDP.³

Je jasné, že předpoklady takového výpočtu nemohou být realistické a musí být nadnesené, ovšem logika Harbergerova způsobu výpočtu nenaznačuje žádnou systematickou chybu. Proto někteří ekonomové začali uvažovat nad samotným výsledkem a položili si otázku: Je alokační neefektivita monopolu tím, co by nás mělo na monopolních výrobních znepokojovat? A pokud jsou monopoly neefektivní, proč je alokační ztráta (trojúhelník ABC v obr. 1) tak malá vzhledem k rozdílu ceny? Záleží potom vůbec na tom, jestli je výroba zmonopolizovaná, nebo ne? Záleží vůbec na konkurenci?⁴

O b r á z e k 1

Alokační ztráta monopolu a ztráta X-efektivity

Pramen: Harberger [7]; Tullock [29].

³ Výpočet, patrný z obrázku 1, vypadá takto: $AB \cdot BC / 2 \cdot 0,5$.

⁴ V té době se objevilo více studií, které se snažily o výpočet alokační neefektivity monopolů a všechny přinášely podobně malé výsledky.

H. Leibenstein [11] kriticky poukázal na problémy spojené s měřením průměrných nákladů firmy. Podle něj je nelogické, aby byl měřen pouze rozdíl mezi reportovanými konstantními průměrnými náklady a cenou, neboť monopolizovaná firma vykazuje jiné náklady, než by vykazovala, kdyby čelila alokačně efektivní konkurenci. Pokud je firma chráněna nějakou monopolní výsadou,⁵ pak ji její rozpočtové omezení nijak nemotivuje ke snižování nákladů. Navíc, pokud bude monopolní postavení firmy záviset na tom, zda je zisková, nebo ztrátová, jejím zájmem rozhodně nebude vykazování co největšího zisku, ale „umělé“ navyšování nákladů (*ACM* na obr. 1). Proto Leibenstein považuje měření alokační ztráty spíše za měření cenových distorzí a nikoliv za měření „pravé“ neefektivity monopolu, která plyne z neefektivního řízení firmou ovládaných zdrojů. Na široké plejádě empirických pozorování ukazuje, že i když vstupy firmy mohou být stejné, způsob, jakým jsou nastaveny podněty pro jejich využití ve firmě, může významně určovat náklady, za jakých firma vyrábí. To je důvod, proč by měla být k alokační neefektivitě monopolu připočítána také ztráta *X-efektivity* (obdélník *CPBDE* v obr. 1). Ta podle Leibensteina vzniká proto, že: (a) pracovní smlouvy nejsou nikdy úplně specifikované a dokonale vymahatelné (podmínky pracovních smluv se v čase mohou měnit),⁶ (b) produkční funkce firmy není přesně definovaná a známá a (c) ne všechny vstupy firmy jsou na trhu vždy k dispozici a pokud ano, nejsou dostupné všem kupujícím za stejných podmínek [11, s. 412].

Gordon Tullock se ale s těmito argumenty nespokojil a posunul diskusi o „podhodnocené“ neefektivitě monopolu ještě dál.

2. Dobývání renty

V roce 1967 Gordon Tullock publikoval článek *The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft* [29], ve kterém rozšiřuje a generalizuje problém neefektivity monopolu. Podle Tullocka Harberger nejenom ignoruje náklady, které se pojí s administrováním monopolní pozice na trhu, ale také úplně ignoruje fakt, že samotný transfer od spotřebitele k monopolistovi (obdélník *CPBAMP* v obr. 1) může být z pohledu společenského blahobyту promrhaný, pokud je spotřebován tak, že nepřináší lidem užitek. Představme si třeba, že stát firmu zdaní a tak zvýší její náklady na úroveň *MP*. Pokud transfer, který představuje daň na jednu jednotku produkce, plyne do státního rozpočtu a vláda z tohoto daňového výnosu postaví třeba tunel do neznáma, poptávající platí vyšší cenu *MP*, aniž by z navýšení nákladů firmy něco měli.

⁵ Leibenstein poukazuje na příklad firmy, která je subvencována vládou.

⁶ Jedná se o případ takzvané nekompletní smlouvy (*incomplete contract*).

Dále si představme, že vláda uvalí na domácí i zahraniční producenty celní tarif. Pak transfer od domácích i zahraničních producentů do státního rozpočtu může být zase z hlediska společnosti promrhaný. Ovšem pokud jde o zahraniční obchod, celní tarify jsou samozřejmě vždy uvaleny pouze na zahraniční dovozce. V takovém případě je vláda schopná získat menší příjem do státního rozpočtu, který plyne pouze od zahraničních dovozců, neboť čistý transfer od spotřebitele k domácí firmě vláda ponechává na straně domácích podnikatelů. Tímto dochází ke zvýhodnění domácích podnikatelů oproti zahraničním. Důvod, proč existují taková společensky neefektivní vládní opatření, je podle Tullocka prostý, jsou výsledkem lobbyistických aktivit domácích podnikatelů, kteří si tímto zajišťují vlastní zvýhodnění na trhu. Podobné lobbyistické aktivity ale podněcují k opačně směřovaným lobbyistickým aktivitám zahraničních dovozců, čímž dochází k nákladné soutěži o vládní privilegia, která by, kdyby nebyl omezen zahraniční obchod, vůbec nemusela nastat.⁷

V roce 1974 Anne Krueger [10] vytvořila *model dobývání renty* a dala tak dobývání renty jméno. Na příkladu dovozních licencí ukázala, že konkurenční boj o rentu je příčinou realizace produktu, který je pod úrovní hranice produkčních možností společnosti. Navíc, dovozní licence mohou působit větší ztráty pro společnost než celní tarify, přičemž konkurenční dobývání renty samo o sobě vždy celkový blahobyt společnosti snižuje.

Představme si vládu, která přiděluje dovozní licence vývozcům do zahraničí. Takové přidělování licencí může být znovu nákladné třeba proto, že vláda musí přidělování licencí administrovat. Protože ale licence přinášejí případným majitelům nemalou monopolní rentu, jsou potenciální majitelé ochotni do získání licence investovat zdroje. Pokud například bude získání dovozní licence záviset na výrobní kapacitě firmy, podnikatelé mohou investovat zdroje do rozšiřování výrobních kapacit ne proto, aby vyrobili větší množství produkce a pak je prodali na trhu, ale čistě proto, aby získali dovozní licenci. Pokud jsou licence přidělovány proporcionálně podle počtu firem v odvětví, pak je pro toto odvětví typické, že je zde více menších firem, než by bylo v případě neexistence licencí.

⁷ Tullock používá *analogii krádeže*. Stejně jako zloděj investuje zdroje do nástrojů používaných k loupeži, tak také potencionální oběti mohou investovat zdroje do ochranných prostředků, jakými mohou být třeba zámky na dveřích nebo alarmy. Krádež ve své podstatě představuje, podobně jako zdanění, nedobrovolný transfer blahobytu od oloupeného ke zloději. Optimální nastavení pravidel, podle kterých se řídí konkurenční boj, stejně jako optimální nastavení pravidel společenského soužití, může zvýšit blahobyt společnosti tím, že sníží výnosy z lupu a zamezí investicím do ochranných prostředků. Podobně také Gary Becker [2] a George Stigler [27] hovoří o optimálním vymáhání práva, když modelují chování zločinců, kteří nemusí jenom krást, ale třeba také vraždit. Poté se snaží o minimalizaci nákladů společnosti na odrazení potencionálních zločinců od kriminálních aktivit.

V situaci, kdy je přidělování licencí odvislé od diskrečního rozhodnutí úředníka, se podnikatelé, samozřejmě, snaží úředníkovu rozhodnutí ovlivnit. Lobují, korumpují, zaměstnávají úředníkovy příbuzné nebo jeho samotného poté, co ukončí své zaměstnání v úřadě, či se snaží k úředníkovi pouze přiblížit, případně se s ním spřátelit. Proto firmy, které jsou závislé na vládních privilegiích, zakázkách nebo subvencích, velmi často budují svá sídla v blízkosti odpovědných úřadů.

To ale není vše. Jakmile rozdělování licencí přináší také úředníkům jistou míru renty, budou potencionální pracovníci v produktivních odvětvích investovat do vlastního vzdělávání tak, aby se uplatnili v místech, kde mohou tuto rentu získat (například v lobbyistické kanceláři nebo v neproduktivním úřadu). Kruegerová argumentuje tím, že pokud budou licence nabízeny v omezeném množství, jejich hodnota pro podnikatele roste, obzvlášť pokud je hospodářství, ve kterém se podnikatelé pohybují, v rozvoji. Proto také nejenom renta podnikatele, jenž licenci obdržel, bude vysoká, ale také renta úředníka odvozená od hodnoty nabízené licence bude vyšší. Vyšší renta pak, pochopitelně, láká více pracovní síly, která by se jinak uplatnila v produktivních odvětvích, nejenom k soutěži o licence, ale také k soutěži o úřednické pozice.

Předchozí základní kameny teorie dobývání renty odstartovaly další teoretické i empirické zkoumání tohoto fenoménu. Příspěvky k teorii dobývání renty se časem začaly množit,⁸ čímž se také otevřel prostor pro rozmanité modifikace. V další kapitole se proto pokusím blíže klasifikovat způsoby, jakými se o rentu soutěží.

3. Klasifikace dobývání renty

Klíčovým problémem v teorii dobývání renty je vymezení příčiny vzniku monopolu, který vybízí ke společensky neefektivnímu spotřebovávání vzácných zdrojů. Teprve poté, co jsme schopni určit zdroj „nežádoucí“ monopolní síly výrobce, jsme pak také schopni říct, jak konkrétně jsou zdroje neefektivně spotřebovávány a co dělat, abychom v budoucnu podobnému mrhání zdrojů předešli. Pojďme se tedy podívat, odkud se bere společensky „nežádoucí“ monopolní síla firmy.

V roce 1981 S. C. Littlechild [12] kritizuje Harbergerovo měření neefektivity monopolu, které inspirovalo mnohé teoretiky k dalším pokusům o kvantifikaci monopolní ztráty. Ne ale z pozice „podhodnocení“ výsledků měření, ale z pozice kritiky předpokladů, na kterých samotné měření stojí. Když Harberger poměřoval monopolní sílu firmy, předpokládal, že průměrné náklady zůstávají dlouhodobě neměnné. Pokud měla jedna firma v odvětví zisk, který přesahoval průměrný zisk všech firem ve stejném odvětví, pak Harberger naznačil, že tento „nadbytečný“

⁸ Jedním z nejvýznamnějších počátečních příspěvků k teorii dobývání renty je také práce R. A. Posner [23].

zisk představuje monopolní rentu firmy. Tímto vlastně vymezil dlouhodobou dokonale konkurenční úroveň průměrných a mezních nákladů v odvětví a vše, co bylo nad takto určenou dlouhodobou dokonale konkurenční rovnováhou, byla podle Harbergera renta. Jakmile tedy firma dosáhla pozitivního zisku, byla hned označena jako nedokonale konkurenční, a tudíž alokačně neefektivní.

Standardní teorie dokonalé konkurence předpokládá, že nabízející je na trhu čistým příjemcem ceny a není schopen exogenně definovanou cenu ovlivnit, ať nabídne jakékoliv množství (Varian [30, s 170 – 172]). Výrobce v dokonalé konkurenci je buď příliš malý na to, aby cenu ovlivnil, anebo spotřebitel je natolik dobře informovaný a flexibilní, že dokáže ihned reagovat na jakékoliv cenové výkyvy, takže jakékoliv navýšení ceny výrobcem vede ke ztrátě spotřebitelovy přízně. Spotřebiteli zároveň vůbec nezáleží na tom, zda výrobek nakoupí u prvního, nebo úplně jiného výrobce. Nebo jinak, produkt nabízený výrobcem v dokonalé konkurenci je homogenní.⁹ Kromě toho také výrobce dokáže flexibilně reagovat na jakékoliv výkyvy v ceně a jakmile poptávka vzroste tak, že cena přesáhne úroveň průměrných nákladů, výrobci tuto změnu ihned rozeznají a prakticky okamžitě zareagují zvýšením nabízeného množství.

Littlechild [12, s. 356 – 359] využívá těchto předpokladů a tvrdí, že nelze měřit neefektivitu monopolu, a zároveň předpokládat dlouhodobou dokonale konkurenční rovnováhu při stejné a neměnné elasticitě poptávky po produkci všech výrobců, neboť v takto definovaném dlouhodobě rovnovážném dokonale konkurenčním prostředí nemůže k žádným alokačním distorzím docházet. Pokud ale distorze v realitě existují, může se jednat o krátkodobé strukturální změny způsobené výkyvy v poptávce, na které díky omezeným informacím a omezené flexibilitě nestačili výrobci ještě zareagovat. A pokud je hospodářství v rozvoji a roste, je samozřejmé, že takové strukturální změny mohou nastat také proto, že podnikatelé objevili nové způsoby, jak poptávku uspokojit a tak dosáhnout zisku.¹⁰ Dlouhodobá dokonale konkurenční rovnováha se ale vylučuje s podobnými změnami. Ty však v realitě běžně nastávají, obzvláště pokud jde o období čtyř let, a proto – pokud došlo k tomu, že firmy dosahovaly v pozorovaném období zisku – automaticky to nemuselo znamenat, že šlo o neefektivní alokaci zdrojů.

J. M. Buchanan [3] předešel předchozí Littlechildově kritice Harbergerova měření již v roce 1980, když uznal, že každá renta se ve svém důsledku vždy projevuje v podobě ekonomického zisku. To ale v teorii dobývání renty neznámá, že mezi dobývání renty a ziskovou podnikatelskou aktivitou není žádný

⁹ Dokonale konkurenční dlouhodobá rovnováha vylučuje necenovou konkurenci, kterou běžně v realitě pozorujeme a která pochopitelně diferencuje produkci.

¹⁰ J. A. Schumpeter [26, část dvě] například tvrdí, že podnikatel je schopen krátkodobě dosáhnout monopolní ziskové pozice na trhu díky inovacím.

rozdíl. Ve své argumentaci dynamizuje pohled na dobývání renty a zasazuje jej do kontextu nikoliv dokonale konkurenčního rovnovážného modelu, ale do kontextu teorie podnikatelského konkurenčního procesu (Kirzner [9], Ikeda [8], Otáhal [19]). Samotný termín *dobývání renty* se tímto nevymezuje vůči nějaké konkrétní alokačně neefektivní situaci, ale je charakterizován institucionálním prostředím, které buď podněcuje k tvorbě nových podnikatelských zisků anebo k přerozdělení zisků již vytvořených. Objevování nových příležitostí tvořící nové zisky nepředstavuje tedy neefektivní alokaci zdrojů v tom smyslu, který byl naznačen v Harbergerově měření. Podle Buchanana je termín dobývání renty „... navržen proto, aby popsal chování v institucionálním prostředí, které podněcuje k maximalizaci užitku jednotlivců v aktivitách generujících spíš společenskou ztrátu než společenský přebytek” [3, s. 4]. Ke společensky nežádoucímu chování v podmínkách dynamického podnikatelského konkurenčního procesu podněcuje to institucionální prostředí, které vytváří *umělé bariéry vstupu*¹¹ do odvětví a brání tak kreativnímu podnikatelskému jednání vedoucímu k rozvoji společnosti.

D. R. Tollison na základě předchozího vymezení jednoznačně klasifikuje dobývání renty podle toho, jakým způsobem je generována renta, o kterou podnikatelé soutěží.

Renty jsou generovány dvěma způsoby. Vznikají *přirozeně* v cenovém systému, třeba díky posunům poptávky a nabídky. Hon za rentou je v takových podmínkách srovnatelný se soutěží zacílenou na zisk. Renty mohou být také stvořeny *arbitrárně*, například díky státnímu zásahu. (Tollison [28, s. 575])

Na základě tohoto vymezení přiznává, že konkrétní určení zisku, jenž má být výsledkem dobývání renty, vyžaduje normativní přístup [ibid., s. 576].

4. Kritika dobývání renty

Poté, co bylo vysvětleno dobývání renty a klasifikováno podle toho, jak vznikají jeho podněty, jsem ukázal, že tento koncept – i když původně vyšel ze statického dokonale konkurenčního rovnovážného modelu, kde se zisk rovná rentě – rozlišuje mezi konkrétními způsoby dobývání renty. V tomto je normativní. V následující části budou prezentovány starší argumenty ve prospěch předchozí kritiky.

Kritici teorie dobývání renty ji nejčastěji označují za (ii)¹² nerealistickou proto, že vychází z modelového vysvětlení stojícího na zidealizovaných předpokladech, které v realitě nikdy nemůžeme najít. To vede k tomu, že nelze rozlišit mezi podnikatelským ziskem a rentou.

¹¹ Takovými umělými bariérami vstupu mohou být licence, právní omezení, kvóty, povolení, schvalovací řízení, avšak nikoliv reklama nebo jiné přesvědčovací aktivity vyžadující kreativní podnikatelské rozhodování.

¹² První bod byl představen v úvodu.

Tento problém se netýká pouze teorie dobývání renty, ale všech teoretických konceptů snažících se o srovnání reálných tržních podmínek s modelem všeobecné dokonale konkurenční rovnováhy. Demsetz [5] upozorňuje na úskalí spojená s tímto postupem. Pokud totiž budeme srovnávat realitu se zidealizovanými podmínkami dokonale konkurenčního rovnovážného modelu, budeme vždy přicházet k závěru, že realita je „neefektivní“. Ve zidealizované modelové podobě bude na základě pro realitu příliš silných předpokladů přesně vypočítaná maximalizace vždy „efektivnější“ než výsledky reálné společenské interakce, a to proto, že model je vždy zjednodušující prezentací naší představy o složitém reálném světě. Proto nám srovnání dokonale konkurenčního rovnovážného modelu s realitou může přivodit „klam nirvány“ (*nirvana fallacy*), kdy se snažíme v realitě hledat něco, co prakticky nikdy zrealizovat nelze.

S tímto také souvisí druhá výtka teorii dobývání renty. Ta spočívá (iii) v napadnutí přesného určení aktivit, které jsou spojeny se společensky neefektivní alokací zdrojů. Jakmile se ekonomové snaží o konkrétní vymezení činností, které mají snižovat společenský blahobyt, projektují tímto vlastní hodnoty či normy do agregované představy o abstraktní „osobě“ nazývané „společnost“.

M. N. Rothbard [25] analyzuje tento problém. Začíná jednoduchou otázkou: Proč by vůbec mělo být naplněno kritérium efektivnosti, může být efektivnost cílem samým o sobě? Proč by si ekonomové nemohli zvolit za cíl neefektivnost? Pokaždé, když hovoříme o tom, že je něco efektivní, tak vnitřně předpokládáme cíl, jenž *má být* efektivně naplněn. Nelze říct, že je něco efektivní, nebo neefektivní, pokud není normativně určeno, co *má, nebo nemá být* vlastně efektivně, nebo neefektivně naplněno. Nebo jinak, nelze říct, že bylo dosaženo efektivity, nebo neefektivity, pokud není řečeno, v čem této efektivity, nebo neefektivity *mělo být, nebo nemělo být* dosaženo. Pokud tedy není vymezeno konkrétní jednání, které směřuje k předem vytýčenému cíli. Jakmile si *ex ante* zvolíme cíl, který chceme naplnit, pak teprve můžeme konstatovat, že jej *ex post* naplňujeme efektivně, nebo neefektivně. Cíl, jehož naplnění si ale volíme, je vždy odrazem našich hodnot, a proto vždy, když budeme chtít určit konkrétní činnost, která splňuje vlastnosti dobývání renty, tak tím vlastně normativně vymezujeme jednání, které *má být* z našeho pohledu neefektivní.

Na tomto argumentu je velmi důležitá ta skutečnost, že lidé jsou většinou spokojenější, když je jim libý cíl naplněn co nejefektivněji, a zároveň je jim nelibý cíl naplněn co nejneefektivněji. Proto tím, že ekonomové konkretizují aktivity spojené s dobýváním renty, která je charakteristická svojí neefektivitou, vlastně vymezují lidskou aktivitu, která je jim nelibá. Je jasné, že každému člověku může být libé a nelibé něco jiného, jak ale pak můžeme tyto divergentní představy o naplnění vlastního blahobytu každého jednotlivce agregovat do jedné osoby a nazvat ji „společnost“?

Pokud kupříkladu dovozce získal licenci a má tak výhodu na trhu, ze které mu plyne zisk, rozhodně nelze předpokládat, že investice spotřebovaná na ovlivnění úředníkovy diskrečního rozhodnutí je z jeho pohledu považovaná za neefektivní, obzvláště pokud tato investice opravdu výrazně ovlivnila skutečnost, že podnikatel nabytí licenci a z ní plynoucí zisk. Naproti tomu, spotřebitelé nebo ekonomové mohou investovat zdroje do toho, aby licenčnímu řízení zamezili a všechny stávající licence odstranili, čímž by otevřeli prostor svobodnému zahraničnímu obchodu. Pak mohou také investovat zdroje třeba do přesvědčování tvůrců legislativy. Pokud by se jim toto povedlo, byla by taková investice z jejich pohledu efektivně vynaložena, ovšem z pohledu vývozce by výsledek snažení spotřebitelů a ekonomů vedl k tomu, že dovozcova investice do ovlivňování úředníkovy diskrečního rozhodnutí by byla vynaložena neefektivně, neboť by nemohla vést k získání licence.

5. Obrana proti kritice dobývání renty

V předchozí části byl prezentován statický, později dynamizovaný koncept teorie dobývání renty a jeho kritika. V této části se zaměřím na vysvětlení, proč je, i přes předchozí kritiku, dobývání renty vysoce relevantní teorií.

Ještě před tím, než ekonomové přišli na pojmy, jakými jsou *mezní náklady*, stála na počátku formující se ekonomické vědy v centru pozornosti otázka, proč jsou některé národy bohaté, zatímco jiné zůstávají chudé. Ekonomové se dnes vrací k této tradiční otázce ekonomické vědy a poukazují na to, že vysvětlení ekonomického růstu za pomoci neoklasického aparátu není možné, neboť model, který je Pareto efektivní už z předpokladů,¹³ není schopen vysvětlit zvyšování životního standardu členů ekonomického systému v čase.

V této souvislosti je však pro teorii dobývání renty velmi důležité znovuobjevení staré pravdy těmi stejnými ekonomy (North [16], Olson [18]). Ekonomický růst je výsledkem lidského „správně“ směřovaného snažení, nebo jinak „efektivně“ naplněného lidského jednání směřovaného ke „správnému“ cíli. A to, jestli lidé jednají „správně“ či „efektivně“ v souladu s předem určeným cílem, je do značné míry ovlivněno institucionálním uspořádáním.

Ve společnosti pravděpodobně nenajdeme nikoho, kdo by jednal s předem určeným cílem zajistit vyšší životní standard všem členům vlastního národa. Proto v rozvoji společnosti hrají klíčovou úlohu podněty, na které lidé reagují tak, že jednají ve svém vlastním zájmu, či volí své vlastní cíle, a přitom zároveň naplňují arbitrárně stanovený „vyšší“ cíl v podobě ekonomického růstu.¹⁴ V tomto

¹³ To znamená, že v něm není prostor pro zlepšení.

ohledu je určitá institucionální struktura podmínkou ekonomického rozvoje, neboť determinuje strukturu podniků, na které lidé reagují. Pokud v sobě obsahuje mechanismy zajišťující hladký průběh neosobního soukromého obchodu, vymáhá smlouvy a chrání vlastnická práva (North [17]), tak také umožňuje všem členům ekonomického systému profitovat ze vzájemně výhodné směny a podněcuje tak k dalšímu prohlubování dělby práce. Podněty pro ekonomický růst tímto nezávisí „pouze na hospodářských politikách aplikovaných v každém časovém období, ale na dlouhodobém institucionálním uspořádání: na právním systému, který vymáhá smlouvy a chrání vlastnická práva a na politických strukturách, ústavních zákonech a rozsahu zvláštních lobbyistických aktivit a kartelech“ (Olson [18, s. 6]).

Jakmile je vymáhání smluv a ochrana vlastnických práv důležitou podmínkou ekonomického růstu, pak musí být právní systémy, politické struktury a ústavní zákony či jiné způsoby formálního, ale i neformálního stanovování a vymáhání pravidel vzájemné interakce členů společnosti určující pro ekonomický rozvoj všech národů,¹⁵ neboť determinuje úspěšnost, s jakou jsou smlouvy vymáhány a vlastnická práva dodržována. Tím napomáhá koordinaci a rozvíjení nových ekonomických aktivit. Pokud totiž nejsou vlastnická práva chráněna a dodržována smluv vymáháno, či jinak, pokud lidé nedodržují jasně a pevně stanovená a vymáhaná „správná“ pravidla vzájemné interakce,¹⁶ mohou se ve společnosti objevovat podněty, které od ekonomického rozvoje odrazují. To jsou ty podněty, které motivují členy společnosti ke koordinaci ekonomických aktivit tak, že nevede k ekonomickému rozvoji společnosti.

Dobývání renty, jak bylo naznačeno v předchozích částech, analyzuje přesně situaci, kdy dochází ke „zbytečnému“ jakkoli definovanému nedobrovolnému přerozdělení a investování do dalšího „zbytečného“ přerozdělování. A právě

¹⁴ Zde by mohlo být namítnuto, proč by měl být zrovna ekonomický růst tím „vyšším“ cílem. Proto znovu podotýkám, že analýza příčin ekonomického rozvoje a růstu dala vzniknout ekonomické vědě jako takové a vyčlenila ji z ostatních vědních disciplín.

¹⁵ Empirické potvrzení tohoto výroku poskytl například J. R. Barro [1].

M. Olson [18] argumentuje, že neformální institucionální prostředí, jakým je kultura, není pro ekonomický růst tím určujícím faktorem. Rozděluje kulturu na směnitelnou a nesměnitelnou. Pokud se jedná o kulturu, která je dána znalostí jednotlivce, je směnitelná. Jakmile jednotlivec může migrovat (je mu to dovoleno formálně), pak je taková znalost využitelná všude tam, kde je zisková. Pokud se jedná o kulturu určenou místně, nemusí být pro rozvoj společnosti určující, což Olson dokazuje na několika empirických pozorováních.

¹⁶ R. A. Posner [23] argumentuje, že pevně stanovené principy a nezávislé soudy, které fungují na pevně stanovených pravidlech, zvyšují šanci společnosti na ekonomický růst, protože přesně vymezují kompetence soudců a zbavují je možnosti vyzískat úplatky při vymáhání smluv. Ovšem nutno podotknout, že i ta nejlepší a nejpevněji stanovená pravidla mohou být porušována. Proto je třeba hledat jiné způsoby, jak se vyhnout korupci. Více k institucionální analýze korupce viz T. Otáhal [19], nebo k teoriím korupce a pravidlům viz T. Otáhal [20].

nedobrovolné přerozdělení a investice spojené s touto ekonomickou činností odrazují jak oběti, tak investory od ekonomických aktivit vedoucích k ekonomickému růstu. Dynamizovaná verze teorie dobývání renty zasazená do kontextu institucionální analýzy příčin ekonomického rozvoje společnosti tímto neřeší situaci, kdy dochází ke společensky neefektivní alokaci zdrojů,¹⁷ ale situaci, kdy formální, ale i neformální institucionální uspořádání podněcuje k aktivitám, jejichž prvotním cílem je přerozdělení bohatství a investování do dalšího přerozdělování odrazujícího poškozené i investory od činností, které urychlují ekonomický rozvoj společnosti.

K. M. Murphy, A. Shleifer a R. W. Vishny [14] argumentují, že země, které mají slabě vymáhaná vlastnická práva, uvolněný právní systém a zkorumpovaný soudní systém, se nemohou zdravě ekonomicky rozvíjet. Proč? Protože přesně takové podmínky mohou vytvářet prostor pro investice určené k nalézání cest, jak si zajistit přerozdělení. V tomto případě se může jednat o *soukromé dobývání renty*, jakým je třeba investování do nástrojů usnadňujících krádež, stejně jako o *veřejné dobývání renty* probíhající prostřednictvím vládou nastaveného právního systému a hospodářských politik. Pokud jsou výnosy z dobývání renty ve společnosti nižší než výnosy ze soukromého podnikání, společnost prosperuje, ovšem pouze při určité výši dobývání renty, které *nelze nikdy úplně odstranit*. V případě, kdy se daří dobývání renty, mohou být někteří členové ekonomického systému závislí na výnosech plynoucích z investic do přerozdělování. Takové investice mohou těmto lidem dokonce přinášet vyšší výnosy než kreativní podnikatelské aktivity, proto si lidé dobývající rentu, závislí na investicích do přerozdělování bohatství, mohou stále více zvyšovat svůj životní standard na úkor těch, kteří jsou závislí na investicích do prorůstových aktivit a tím je stále více od prorůstových činností odrazovat. Prorůstovou činností jsou podnikatelské inovace, od kterých podle Murphyho, Shleifera a Vishnyho odrazuje hlavně veřejné dobývání renty.

Dynamické neproduktivní dobývání renty je ekonomicky nežádoucí ne proto, že by je ekonomové normativně zavrhlí, ale proto, že nevede k ekonomickému rozvoji společnosti založeném na vzájemně výhodné směně. To však pouze od úrovně, kdy je schopno generovat výnosy z rozsahu.

Závěr

Cílem tohoto textu bylo ukázat, že Medemova [13] kritika není nová a ani relevantní k nynější teorii dobývání renty.

¹⁷ Dynamizovaná teorie dobývání renty je, pochopitelně, nezávislá na dokonale konkurenčním statickém modelu.

První bod: Jakýkoliv zásah státu při definování pravidel společenské interakce může podněcovat k *rent-seekingové* aktivitě, protože vytváří prostor pro rentu. Tento bod byl prezentován Demsetzem již v roce 1982. Má ale praktický dopad na aplikaci teorie dobývání renty jenom do té chvíle, dokud uznáme, že každý státní zásah je svým způsobem nepřírozený a vytváří „zbytečné“ podněty pro „zbytečnou“ konkurenční aktivitu.

Druhý bod: Dobývání renty nemusí být vždy vztaženo na jednotlivce a stát, ale také na interakci mezi dvěma jednotlivci. Tento argument je přiznán už v samotném vysvětlení původního konceptu Tullockem [29]. Navíc Buchanan [4] nově vysvětluje dobývání renty pouze na vztahu dvou agentů již v roce 1983.

Třetí bod: Dobývání renty musí být vždy normativní koncept, protože nelze názory všech členů společnosti agregovat do jedné společenské funkce blahobytu, kterou bychom mohli maximalizovat. Ano, tohle je pravda a byla přiznána Tollisonem již v roce 1982, ovšem nynější dynamická teorie dobývání renty vztahuje tuto činnost pouze k ekonomickému rozvoji společnosti (North, Wallis a Weingast [15]). Pokud je tento přístup normativní, pak je samozřejmě také normativní veškerá část ekonomické vědy, která se snaží o aplikaci ekonomických poznatků s cílem učinit chudé národy bohatými. Pro veškerou teorii ekonomického rozvoje se tímto teorie dobývání renty stává nepostradatelným konceptem.

Literatura

- [1] BARRO, R. J.: Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106, 1991, č. 2, s. 407 – 443.
- [2] BECKER, G.: Crime and Punishment: An Economic Approach. *The Journal of Political Economy*, 76, 1968, č. 2, s. 169 – 216.
- [3] BUCHANAN, J. M.: Rent Seeking and Profit Seeking. In: BUCHANAN, J. M., TOLLISON, D. R. and TULLOCK, G. (ed.): *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society*. College Station: Texas A&M University Press, College Station 1980, s. 3 – 15.
- [4] BUCHANAN, J. M.: Rent Seeking, Noncompensated Transfers, and Laws of Succession. *Journal of Law and Economics*, 26, 1983, č. 1, s. 71 – 85.
- [5] DEMSETZ, H.: Barriers to Entry. *The American Economic Review*, 72, 1982, č. 1, s. 47 – 57.
- [6] DEMSETZ, H.: Information and Efficiency: Another Viewpoint. *Journal of Law and Economics*, 12, 1969, č. 1, s. 1 – 22.
- [7] HARBERGER, A. C.: Monopoly and Resource Allocation. *The American Economic Review*, 44, 1954, č. 2, s. 77 – 87.
- [8] IKEDA, S.: Market-Process Theory and "Dynamic" Theories of the Market. *Southern Economic Journal*, 57, 1990, č. 1, s. 75 – 92.
- [9] KIRZNER, I. M.: *Competition and Entrepreneurship*. London and Chicago: The University of Chicago Press 1973.
- [10] KRUEGER, A. O.: The Political Economy of the Rent-Seeking Society. *The American Economic Review*, 64, 1974, č. 3, s. 291 – 303.
- [11] LEIBENSTEIN, H.: Allocative Efficiency vs. "X-Efficiency". *The American Economic Review*, 56, 1966, č. 3, s. 392 – 415.

- [12] LITTLECHILD, S. C.: Misleading Calculations of the Social Costs of Monopoly Power. *The Economic Journal*, 91, 1981, č. 362, s. 348 – 363.
- [13] MEDEMA, G. S.: Another Look at the Problem of Rent Seeking. *Journal of Economic Issues*, 15, 1991, č. 4, s. 1049 – 1065.
- [14] MURPHY, K. M. – SHLEIFER, A. – VISHNY, R. W.: Why Is Rent-Seeking So Costly to Growth? *The American Economic Review*, 83, 1993, č. 2, s. 409 – 414.
- [15] NORTH, D. C. – WALLIS, J. J. – WEINGAST B. R.: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History. [Working Paper 75.] Arlington, VA: Mercatus Center, George Mason University 2007.
- [16] NORTH, D. C.: Economic Performance Through Time. *The American Economic Review*, 84, 1994, č. 3, s. 359 – 368.
- [17] NORTH, D. C.: Institutions. *The Journal of Economic Perspectives*, 5, 1991, č. 1, s. 97 – 112.
- [18] OLSON, M.: Distinguished Lecture on Economics in Government Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor. *The Journal of Economic Perspectives*, 10, 1996, č. 2, s. 3 – 24.
- [19] OTÁHAL, T.: Teorie korupce: Kterou použít? [Working Paper, No. 23/2007.] Brno: CVKS MU 2007.
- [20] OTÁHAL, T.: Why is Corruption a Problem of the State? *Prague Economic Papers*, 16, 2007, č. 2, s. 164 – 179.
- [21] OTÁHAL, T.: Teorie podnikatelského objevování. *Politická ekonomie*, LVI, 2008, č. 5, s. 669 – 683.
- [22] PASOUR, E. C.: Rent seeking: Some Conceptual Problems and Implications. *The Review of Austrian Economics*, 1, 1987, č. 1, s. 123 – 143.
- [23] POSNER, R. A.: Creating a Legal Framework for Economic Development. *The World Bank Research Observer*, 13, 1998, č. 1, s. 1 – 11.
- [24] POSNER, R. A.: The Social Costs of Monopoly and Regulation. *The Journal of Political Economy*, 83, 1975, č. 4, s. 807 – 828.
- [25] ROTHBARD, M. N.: The Myth of Efficiency. In: RIZZO, M. (ed.): *Time, Uncertainty, and Disequilibrium*. Lexington, MA: DC Heath 1979, s. 90 – 95.
- [26] SCHUMPETER, J. A.: *Kapitalismus, Socialismus a Demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2004.
- [27] STIGLER, J. G.: The Optimum Enforcement of Laws. *The Journal of Political Economy*, 78, 1970, č. 3, s. 526 – 536.
- [28] TOLLISON, D. R.: Rent Seeking: A Survey. *Kyklos*, 35, 1982, č. 4, s. 575 – 602.
- [29] TULLOCK, G.: The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies and Theft. *Western Economic Journal*, 5, 1967, č. 3, s. 224 – 232.
- [30] VARIAN, H. L.: *Mikroekonomie: Moderní přístup*. Praha: Victoria Publishing 1995.